

Boško Pešić**Portreti filozofije: Heidegger, Jaspers, Arendt**Naklada Breza, Zagreb 2019.

Knjiga *Portreti filozofije* nije jedna od *onih* knjiga koje nude preobilje atraktivnosti i poticajnosti za užu struku, kao i za sve nove i potencijalne potražitelje uvodne i opće informiranosti o danj temi. Naime, tko se prihvati navedene knjige Boška Pešića, predstojnika Katedre za teorijsku filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Osijeku, poradi osnovnoga upoznavanja i dobivanja opće slike o misliocima s kojima autor stupa u dijalog, neće biti u velikom dobitku. Riječ je o tome da Pešić piše gustim, etimološko-semantički potkovanim – filozofskim diskursom koji ulazi u sam meritum stvari. Pritom se radi o tri glavna poglavlja koja se bave trima mjerodavnim filozofima 20. stoljeća – Martinu Heideggeru, Karlu Jaspersu i Hanni Arendt. Svako je od navedenih poglavlja podijeljeno na tri cjeline koje tematiziraju njihove zasigurno temeljne pojmove – u smislu da njihove teorije bez tih pojmova jednostavno ne bi bile održive (recenzent Josip Oslić će ih u svojoj recenziji ocijeniti kao »nosive pojmove«). Knjiga tako obrađuje »Stvar«, »Jezik« i »Mišljenje« kod Heideggera, »Komunikaciju«, »Slobodu« i »Egzistenciju« kod Jaspersa te »Htijenje«, »Prosudbu« i »Djelovanje« kod Arendt. Međutim, kako to nagovještava već sam naslov, nije tu na djelu samo interpretacija njihovih, ma kako utjecajnih, teorijskih zasada, nego im autor sustavnim problematiziranjem daje i svoj osobni pečat i analizu onoga do čega nam je uvijek iznova stalo, jaspersovski rečeno, duhovne situacije vremena. Najčešće se tu kritički, na način kako to prava filozofija oduvijek čini, pristupa akademskom svijetu, a koji je mahom posve udaljen od izvorne ideje sveučilišta.

Strukturno gledano, osim navedenih središnjih poglavlja posvećenih Heideggeru, Jaspersu i Arendt, knjiga se sastoji od sadržaja, prolova, teksta »O (ne)razumljivosti i (ne)znanstvenosti filozofije«, koji je u knjigu smješten umjesto pogovora, zatim bilješke o tekstu, popisa literature, indeksa imena i pojmova te bilješke o autoru. Objedinjeno, sve to čini cjelinu od 151 stranice.

U proslavu, usuprot svakom neutralnom prikazu izgleda, autor razjašnjava sam naslov knjige: portret podrazumijeva višestruki karakter osobnog pečata. Upravo u tome leži vrijednost svakog samosvojnog interpreta-

cijskog pothvata. Pešić, naime, najavljuje »staromodno ustrajavanje na razumijevanju nekih od ključnih problema filozofije« (str. 9), čemu se može dodati to da njegov stil pisanja pripada nečemu što bi se moglo okarakterizirati kao »stara filozofija«, u smislu tradicije kompleksne, ne lako prohodne, ali utoliko i one filozofije koja nagrađuje. Takva se filozofija u kontekstu hrvatske filozofske scene danas pronalazi tek tu i tamo. Iz proslava valja izdvojiti još jedan jaspersovski stav, naime da je pristajanje na namjeru da se nešto pokuša podmetnuti pod pravilnu ili ispravnu filozofiju najkraći put da se nademo izvan filozofije. Ukratko: filozofija, ako je filozofija, ne priznaje nijedan (misaoni) apsolutizam.

U prvom poglavlju cjeline o Heideggeru, naziva »Stvar«, autor napominje da je riječ o onome što upućuje na sam izvor filozofijskog mišljenja, što će konkretno reći da se »stvar« u njemu razumijeva drukčije nego predmet u znanstvenom predočavanju. U stvari, upravo je to ono što filozofiju čini filozofijskom, usuprot znanosti (ali i religiji). Temeljna je namjera autora u ovom poglavlju razjasniti suodnos mišljenja i stvari, a konkretno Heideggerov stav »da stvar mišljenju, a ne mišljenje stvari, stvara prostor« (str. 14). Što, onda, o stvari? Stvar se određuje kao bit predmeta, a upravo to je ono što ostaje zapušteno u današnjoj filozofiji, dok filozofija po sebi pokušava dati odgovor koji mišljenjem svoje stvari mora biti njoj odgovarajući: dovesti je promišljanjem u neskrivenost. Dok se filozofija danas ispostavlja nekakvim predmetom, njezina je istinska svrha, po Pešićevu mišljenju, u interpretativnoj mogućnosti sustavnog utjecaja na situaciju opće svijesti. Uz to, on uvjerljivo određuje filozofiju kao onu kojom si čovjek osigurava dostojanstvo te onu čija se kritika i demitologizacija pokazuju kao njezine dvije najproduktivnije snage.

Poglavlje »Jezik« plodno je iz perspektive interdisciplinarnosti te će se zacijelo ispostaviti izazovno za analizu kojom bi mu pristupila filozofija jezika, uže gledano, kao i, primjerice, jezikoslovlje, šire gledano. Ono počinje sljedećom tvrdnjom:

»Jezik filozofije uvelike ne odgovara predmetu filozofije jezika.« (Str. 25.)

Naime, Pešić navodi da, za razliku od filozofije jezika, jezik filozofije svakodnevnij jezik pokušava reartikulirati po uzoru na najizvornije određenje njegove biti. Svijet i stvari u njemu zajamčene su kao moguće tek mogućnošću jezika, a naglasak je autora na etimologiji jer, kako kazuje, podrijetlo riječi dotiče bit jezika – za koju tvrdi da uopće nije jezikoslovno pitanje – tim više što kazivanje izgovara ono vrijedno mišljenja, čime i jezik

čuva svoju vlastitost. Uputa je, dakle, pratiti tragove riječi,

»... koje u svojoj jezičnoj gipkosti i mijenama epoha odrješuju sebe svake terminološke okamenjenosti i to će se pokazati kao jedan od najuspješnijih načina kako jezik u konačnici sebe može lišiti bilo kakve dogmatske zloupotrebe.« (Str. 31.)

Nadalje je izdvojeno i klasično mjesto kod Heideggera koji u jeziku vidi mjesto u kojem je smještena sama čovjekova bit, a tematizira se i njegovo razlikovanje govorenja (koje može ne kazati ništa) i kazivanja (koje izostankom govora može puno toga reći). Za razliku od filozofije, nastavlja Pešić, prirodna i tehnička znanost od jezika traže samo njegovu mogućnost operativnosti kojom ona obuhvaća svoj svijet objekata, dok sam jezik postavlja zahtjev da se riječi ne sagledavaju tek kao puki leksički artefakti, nego da se razumiju kao stvari dovedene pred riječ i u riječ. Prava je riječ svaka ona u kojoj je jezik zbrinuo značajnost stvari. Konačno, u stavu da je čovjeku presudan uvid u bit jezika da bi razumio sebe u svemu onome što on jest jezik se ispostavlja kao krucijalan uopće za čovjekov život.

Jezik se – nastavlja Pešić u trećem poglavlju pod nazivom »Mišljenje« – morao iskušati da bi se zadobilo misaono iskustvo stvari i jezika te da bi se prispjelo u iskustvo samoga mišljenja. Tako se, primjerice, razmatra odnos metafizičke tradicije i mišljenja te prirodnih i tehničkih znanosti i mišljenja. Dolazimo i do svojevrsnog određenja mišljenja iz Heideggerove perspektive: mišljenje čovjeka izbavljuje iz običnosti uobičajenoga; blizina mišljenja blizina je onog prijepornoga od kojega zazire upravo običnost uobičajenoga; ustrajavati misliti to što je prijeporno za Heideggera znači *istinski* misliti. Nadalje je razmotrena važnost odnosa mišljenja i pitanja pa tako doznajemo da pitanje raspršuje ono o čemu je unaprijed odlučeno i time daje za pravo tome što nalaže mišljenje, a to je prepuštanje stvari njejoj vlastitoj biti. Zaključno stoji uputa da bi se mišljenje najjasnije moglo razumjeti kao misaono približavanje samoj stvari – a Pešić tu vrstu bliženja smatra najvećom zadaćom filozofije uopće.

Dio o Jaspersu započinje poglavljem »Komunikacija«, kojom, po njegovu sudu, filozofija doseže svoju cjelovitost i puni domašaj; naime, on kaže da naše filozofiranje nikad nije samotno, već se ono kao samostalno ispunjava tek putem raznih vidova komunikacije. Tako se ispostavlja zaključak da je istina filozofiranja zapravo ona mjera u kojoj se unapređuje komunikacija, dok će izostanak komunikacije, napominje Pešić, prije ili kasnije donijeti nezadovoljstvo jer čovjeku u gomili neprijateljskih ovladavanja nedostaje

prijateljski dodir. Upravo će prijateljstvo biti bitna tema ove cjeline, a o njoj autor zapisuje i sljedeće:

»U nizu tegobnih životnih situacija, kada počnemo izostajati sebi, jedini oslonac svojnosti može pružiti samo ono prijateljstvo u kojem ne vlada osjećaj nesigurnosti.« (Str. 61.)

Za Jaspersa u pravom prijateljstvu na svoje dolazi težnja egzistencije za susretom samobitka druge egzistencije. Suprotno tome, za njega ne postoji prijateljstvo među zlima; ono je samo savez koji se interesno sklapa, a komunikacija se u tome gubi u suzdržanosti i ograničenosti povjerenja. Valja naglasiti ovu jaspersovsku, smatram, istinitu i prevažnu – ustvari – životnu pouku: komunikacija se u pravom, egzistencijalnom smislu uvijek zbiva u bezinteresnom prijateljstvu, kojemu zli u svojoj sveopćoj proračunatosti i apsolutiziranome interesnom ophođenju jednostavno nemaju pristup. U ovoj se cjelini u konačnici radi o svojevrsnoj kulminaciji s pojmom egzistencijalne komunikacije, kojoj su temelj razumijevanje iz ljubavi i djelovanje, a čije je temeljno načelo sljedeće: sam nisam dok drugi nije svoj, niti sam slobodan ako i taj drugi nije slobodan.

Poglavlje »Sloboda« započinje ovime:

»U svojoj najizvornijoj i najprisnijoj odredbi čovjek je biće smisla.« (Str. 67.)

Iz Pešićeve problematizacije slobode kod Jaspersa proizlazi stav da čovjekova sloboda ovisi o mjeri u kojoj on pronalazi smisao: sloboda i potraga za smislom koreliraju. Za Jaspersa je, kako i autor ističe, najviša sloboda ona u odnosu prema transcenciji. Nadalje, otvorenost kao prostor slobode daje siguran misaoni uzlet komunikaciji do najviših vrhova tolerancije, pri čemu se sloboda u takvoj otvorenosti uvijek iznova pojavljuje kao neuvjetovanost djelovanja. Neuvjetovanost je ovdje postavljena kao prvi voljni korak do slobode egzistencije – neuvjetovanost kao stvar egzistencijalne odluke. Sloboda će se, navodi Pešić, uvijek iznova pokazati kao *signum* rasvjetljavanja egzistencije; u egzistenciji je ona prisutna kao njena mogućnost. Prevažno je pritom naglasiti da egzistencijalna sloboda pritom izmiče svakom opredmećivanju i poopćenju; u mišljenju se takva sloboda pojavljuje kao neposredno znanje o onome što je potrebno htjeti i kako treba osmisliti djelovanje s obzirom na konkretnu povijesnu situaciju same egzistencije. Za Jaspersa bi ono što razumije kao filozofski život bilo najbliže određenje pravog neuvjetovanog djelovanja – jer jedino je filozofiranje, po njegovu mišljenju, u stanju voditi čovjeka u njegovu postajanje čovjekom. Pešić odrještio zaključuje:

»Problem slobode potrebno je postaviti u polju nje-ne odlučne demistifikacije. To ne znači ništa drugo nego ciljno rasvijetliti ono iskustvo filozofije s ko-jim joj je moguće stvoriti prostor slobodne komuni-kacije među egzistencijama.« (Str. 77–78.)

Treće i posljednje poglavlje cjeline o Jas-persu, naslovljeno »Egzistencija«, polazi od njegova viđenja filozofije egzistencije, koja, Pešićevim riječima, želi bijeg u zablude sva-kodnevlja, u osrednjost većine učiniti suviš-nim i apelmom prema egzistencijalnom okretu čovjeka vratiti njegovoj pravoj vlastitosti. Čo-vjekovo istinsko biti, nastavlja Pešić, ovdje se razumije kao ukupnost njegovih nezadanih mnogostrukih mogućnosti. Sljedeće su bitne odrednice Jaspersove egzistencije kako ih autor približava čitatelju: zbiljnost egzisten-cije u sebi podrazumijeva smislenu prisutnost transcencije; egzistencija kao postojanje koje je postajanje; zbilja se egzistenciji otvara kao neograničenost svih njenih mogućnosti; prava prisutnost istinske egzistencije ispo-stavljena je komunikacijskim otvaranjem prema drugim egzistencijama kao i otvorenosti drugih egzistencija; i konačno, rasvjetljavanje egzistencije nije ni u kakvoj spoznaji egzis-tencije (jer egzistencija je nepredmetna, ne može biti objekt spoznavanja!), nego jedino u apeliranju na njezine mogućnosti. Usuditi se na samoću takvog iskustva i spremno se odvažiti na komunikaciju vrhunski su dosezi njezine slobode. U konačnici egzistencijalno promišljanje predstavlja strukturu Jaspersova originalnog pojma koji je uveo u filozofiju, onoga filozofijske vjere. Upravo će ta sintag-ma biti od posebne važnosti u ovom poglav-lju. Naime, kao vjera čovjeka koji misli, filo-zofijska vjera ne ostavlja ništa neupitnim, ona je zapravo filozofiranje koje ne prihvaća ništa nametnuto. Odrednice su pak Jaspersove filo-zofijske vjere, kako ih Pešić navodi, sljedeće: u filozofijskoj vjeri nema dovršenih stavova, nego samo misaonih kretanja; filozofijska vjera daje čovjeku pretpostavku za misaoni proboj do njegove egzistencije; filozofijska vjera rasvjetljava egzistenciju u njenoj nepo-novljivosti zajedno s drugim mogućim egzis-tencijama; i konačno, filozofijska je vjera najviša moguća vjera koju čovjek može imati u filozofiju.

Prvo poglavlje cjeline o Arendt nosi naziv »Htijenje«. Jedan od sigurnih znakova dje-lovanja mišljenja, kako Pešić zapisuje, jest sposobnost da svekoliku stvarnost podvrgne vlastitom htijenju. Htijenje uma, nastavlja on, progovara uvijek iznova povratkom sebi u šutnji i osami; u tom trajanju traje njegovo ničim usporedivo djelovanje – osmišljavanje onoga što osjetilima kao takvima izostaje. Moć koju krije zahtjev prema vlastitosti ras-krija htijenje kao sposobnost koja pokreće

mišljenje; ona putem volje daje mišljenju snagu pred stvarnošću, i to toliko da u samoj stvarnosti uspijeva nametnuti svoje umsko načelo; drugim riječima, samo o tom htijenju ovisi hoće li se neka stvar prihvatiti kao zbilj-ska. Kao htijenje duha, mišljenje se smješta između stvari kakve one jesu i kakve će po pitanju istog tog dostojanstva postati. Braneći svoju prisutnost, čovjek sposobnošću i djelovanjem mišljenja daje pravac koji se pruža u beskonačnost; zaključak je autora da je to ono htijenje koje hoće da sve ima svoj u pravilu nikada zgotovljen smisao.

Poglavlje pod nazivom »Prosudba« simbolič-no se odnosi na *ljude u mračnim vremenima*. Mračna vremena ovdje se obrazlažu kroz vezu prosudbe i osobne odgovornosti – kao svaki proces uspona i trajanja totalitarnosti. Pešić pritom nudi ključno pitanje filozofskog opusa Arendt: kako u političkim idejama razotkriti ono metafizičko? Radi se o tome, objašnjava autor, da je pogrešno totalitarne pokrete pro-suđivati samo na temelju ideoloških obrazaca koje oni koriste tek za manipulaciju masama; ako ih se uopćeno po nečemu može prepoznati, to je činjenica zajedničkog neprijateljstva prema javnom političkom prostoru i bilo kakvoj slobodnoj inicijativi – i tu dolazimo do veze prosudbe i osobne odgovornosti. Autor određuje razradu problema pravne odgovor-nosti kao ključnu za ovu temu. U tom smislu valja imati na umu da odgovornost pojedinca koji sudjeluje u održavanju bilo kojega pa i totalitarnog sustava nije upitna te da ga oprav-danje koje čovjek za svoje činjenje pronalazi u političkom sustavu ne izuzima od poten-cijalne krivnje ako politički sustav pokazuje zločinački karakter. Tzv. obični ljudi u pravi-lu nikad ne propituju moralne propise sve dok se oni smatraju društveno prihvaćenima – na tom se planu, tvrdi Arendt, iskušava prosudba kao istinsko moralno pitanje – zlo se pokazuje kao izostanak mišljenja – izostanak prosudbe. Ona upozorava na široko rasprostranjen pro-blem neprepoznavanja osobne odgovornosti koja je u raskoraku s političkim sustavom. Ključno je pitanje koje Pešić tu postavlja slje-deće: jesu li oni koji su svjesno potisnuti ili samovoljno izuzeti iz političkog života prav-no i moralno odgovorni? Osobna odgovor-nost definira se kao odgovornost iskazana kao rezultat samostalne prosudbe situacije u kojoj se čovjek nalazi. Djelatna moć mišljenja kao razgovora duše sa samom sobom iskazuje se u prosudbi čiji je ishod odluka. Odgovornost je, navodi Pešić, neodvojiva od moći pro-sudbe koja je u svakom slučaju djelatna moć mišljenja. Mišljenje Arendt uvijek dovodi u vezu s činom. Sloboda se, po njezinu sudu, ispostavlja kao *signum* javnog djelovanja kao političkog života.

Treće poglavlje o Arendt i ujedno posljednje tematski vezano za pojedinačnog autora u knjizi odnosi se na »Djelovanje«, pri čemu ono nije ništa drugo nego način na koji se čovjek namjerava pojaviti. Pešić taj dio razjašnjava na sljedeći način: Za Arendt je mišljenje nedvojbeno djelatnost. Gdje ljudi ne djeluju kao ljudi iščezava i javni prostor. Zajedničko djelovanje posve odgovara mogućnosti pronalaženja zajedničkog jezika. Otudjenje se kod Arendt ne odnosi na otudjenje od svoga rada, već primarno na otudjenje od djelovanja koje se tiče vlastitosti. Javni prostor kao iskušavanje ljudske veličine iziskuje tek jednakopravnost nejednakih; sposobnost djelovanja tu se oijekovječuje tek kao sposobnost razlikovanja. Kada nastupi tiranija, to će se prije svega vidjeti u protjerivanju ljudi u privatnost postojanja lišenu svake mogućnosti javnog djelovanja; a posljedično se ukida i javni prostor.

Umjesto pogovora, u *Portretima filozofije* zaključno pronalazimo tekst »O (ne)razumljivosti i (ne)znanstvenosti filozofije«, koji je ujedno najizvorniji i najinspirativniji dio Pešićeve knjige. Naime, autor ovdje vrši lucidnu analizu osnovnih problema s kojima se suočava današnja filozofija i to čini s lakoćom, što tekst čini fluidnim, premda je (standardno) potkovan i prožet mjerodavnim klasičnim mjestima iz povijesti filozofije. Tako Pešić (ne)razumljivost filozofije razlaže, primjerice, kroz problem verbalizma, na što se nadovezuje svojom odredbom onoga što filozofi nazivaju »strogoća mišljenja« koja, kako veli, proizlazi iz pokušaja filozofije da izrazima dâ precizno značenje, nakon čega se usredotočuje na pojam nerazumljivosti, koja se »danas više nego ikad ističe kao simptom krize filozofije« (str. 124). On prepoznaje problem u tome što se ne uviđa da je, kako kaže, kriza filozofije ustvari njezino stanje; filozofija, naime, u svojoj permanentnoj krizi samokritike, a što se najočitiže prokazuje u podrugljivom svakodnevnom izrazu »Ne filozofiraj!« koji izgovaraju nefilozofi, odnosno ljudi posve udaljeni od filozofije, mahom u slučajevima kada nešto ne razumiju, ima malo toga ili ništa zajedničkog s uobičajenim razumijevanjem stanja stvari pa će Pešić zaključiti da bi

»... filozofija bitno ostala nerazumljena ukoliko bismo je pokušali učiniti neposredno razumljivom ili, još gore, nečim samorazumljivo isplativim.« (Str. 126.)

Nadalje, osječki filozof relevantno postavlja problem stanja cjeline obrazovnog sustava i posebice filozofije u njemu pri čemu identificira probleme klijentelizma i nedostatka (i presudne važnosti!) filozofske formacije (a

ne informacije!). U dijelu teksta koji se bavi (ne)znanstvenošću filozofije kroz prizmu Hegelove misli, Pešić obrađuje problem mjesta filozofije u klasifikaciji današnje znanosti, u čemu, primjerice, progovara nerazmjer scijentometrije i filozofskog pristupa tematici.

Neka se ovaj prikaz zadrži na navedenim odabranim momentima koji mogu poslužiti kao orijentacija o tematici i nagovor na samostalno suočavanje s ovom zahtjevnom, pa utoliko i knjigom koja zaslužuje opsežno čitateljevo vrijeme.

Damir Sekulić

Igor Mikecin

Parmenid

Matica hrvatska, Zagreb 2018.

Djelo Igora Mikecina *Parmenid* osma je knjiga u filozofskoj biblioteci Matice hrvatske *Aletheia* te je, nakon knjige o Heraklitu, druga autorova knjiga u istoj biblioteci. O samoj knjizi, unaprijed, valja reći da predstavlja još jedan autorov izniman doprinos istraživanju grčke filozofije u nas. Na filozofijsku zahtjevnost i obuhvatnost ovoga djela upućuje već i podnaslov koji glasi: *Grčki tekst s hrvatskim prijevodom i filologijskim bilješkama, filozofijski komentar i rječnik*, ali zapravo i sama struktura knjige odnosno razdioba poglavlja. Tako u kvantitativnom pogledu skoro polovinu knjige zauzima Mikecinov filozofijski komentar Parmenidova spisa poznatog pod imenom *περὶ φύσεως*, dočim se u drugoj polovini nalazi »Napomena o predaji Parmenidovog teksta« u kojoj Mikecin ukratko izlaže povijest prenošenja i tumačenja teksta i pritom posebno naglašava važnost Platonova i Aristotelova shvaćanja Parmenida odnosno njihovo »isticanje jednote i nepokretivosti sućega« (str. 138) jer su upravo ta shvaćanja »umnogome odredila sva kasnija tumačenja Parmenida« (str. 138), te ujedno ukazuju i na važnost forme heksametra za »utvrđivanje izvornog Parmenidovog teksta i njegovo razlučivanje od okolnog izvještaja« (str. 140). Potom slijedi »Napomena o uspostavi i prikazu Parmenidovog teksta« u kojoj autor navodi najvažnija imena za uspostavu grčkog teksta, kao što su, primjerice, H. Stephanus i H. Diels, te daje napomene kako o prikazu teksta tako i o rasporedu fragmenata i redosljedu